

Սմբատ հանելով Վրկանի կողմ գաւառը իրեն կը կանչէ «զրուն ձեռաւան դորսն իւր զհամայնաբահիկ», որոց թիւն Պատմագիրը մինչեւ 2010 հ. ծնելագոր կը բարձրացնէ, եւ կը խաղայ թշնամեաց վրայ: Երկիցս կը զարնուի, եւ երկու անգամ ալ կը խորտակէ թշնամեաներն, յաղթական կ'ըլլէ նաեւ չեփթաղաց թագաւորին հետ ունեցած մենամարտութեան մէջ, որուն հետեւութեամբ քույրն յետ քաշուել կը ստիպուին բոլորովին, եւ Սմբատ հետապնդելով աւարի առած շարեւ, վատագէս, Տոխորոտան եւ Տաղական գաւառներն եւ ամրութիւնքն քանդած եւ աւերած կը գառնայ Մարգ եւ Մարգառոս գաւառներն կը նստի: Թաղթութեաննցս յուրք աւետարտ հրեշտակներն շուտով կ'աւետեն Աղբային, որուն խղովթիւնն անպատմիկ կ'ըլլայ: Գոհութեան հրովարտակ մը կը գրէ եւ Սմբատ ի Դուռն կը կոչէ: Մեծ ձաղանքը կ'ըլլայ ընդունելութիւնը խորովին, որ կ'ուղղէ առ Թաղթականն ի միջի պլլը այս խոսքերը. «Մինչեւ ցայսօր մեզի ամենայն հաւատարմութեամբ ծառայեցիր, եւ մենք գոհ ենք քու եւ գործոցդ վրայ, այսուհետեւ հոս մեր քովը կեցիր, առ, կեր եւ խմէ»:

Արդեանքը ալ Սմբատ այսուհետեւ կը մնայ Տիւրոն, իրբեւ «երրորդ նախարար ի սաճարի թագաւորութեանն խորովայ արքայի» (Սեբ. 68):

Թե ինքի՞ն անգամ քանի՞ տարի գաղաւթ էր Սմբատ Վրկանի կողմերն, Սեբէոս որոշ բան մը չ'ըսէր: Բայց յամենայն դէպս հրաւերն պատահեցաւ 609/610ին:

Այսպիսի անգործութեան մէջ ապրեցաւ այսուհետեւ Սմբատ «ժամանակս սակաւ», մինչեւ խորովու իւր. տարին, այս է 616/617, երբ վախճանեցաւ Տիւրոն: Մարմինը կը փոխադրուի Հայաստան «ի ընթիկ հանգստարանն, Բազարատունեաց, կողովոյն գաւառի Գարեւնս գիւղը»:

Մինչ կենդանի էր գեռ եւ Սմբատ, կը պատմուի թէ խորովին «ստիկան», կարգուած ըլլայ 615/16 ի Տիւրոն գումարուած քրիստոնէից խորովին¹, ուր Հայոցմ ալ ներկայ էին կողմիտս — իրբեւ եպիսկոպոս Մամիկոնիէից, եւ Մատթէոս Ամատունեաց եպիսկոպոսը, որոնք խաւրւած էին Հայաստան Պարսիկ կուսակալներէ գործադրուած բռնութեանց մասին գանգաւակու խորովու առջեւ: Սմբատայ միջնորդութեամբ յաշնդեցան ապահովակս իրենց նպատակին մէջ, փորձելոյն հետեւութիւնն կ'ըլլայ. «Ամենայն քրիստոնէայք որ ընդ ինմ (խորովու) իշխանութեամբս են, հաւատ զՀայոց կայսրին»:

Սմբատ իւր քաջագործութեանց համար, որոնք ճշմարտութեանս համաններն կ'անցնին Պատմագիրին գրչի տակ, իրաւամբ կոչուած է «Մեծ», Ապրեցաւ հետեւ հայրենիքէն պատերազմի գաշտին վրայ, եւ մեռաւ արքայական յարկի ներքեւ, բայց իւր հայրենական հաւատքն եւ հայրենասիրութիւնն վառ պահեց կրօնքը մէջ, իւր կրօնասիրութեան եւ

ազգասիրութեան առհասարակեաներն են հոյակապ Ս. Գրիգորի շինութիւնն, կաթողիկոսական խնդրոյն լուծումն, եւ Վրկանի կողմերն մեռած հայութիւնն կանգնելը: Սեբէոս (63) կը պատմէ թէ անգամ Վրկանի խորքերն ունէր բանակին մէջ հայ երեցներ եւ մատուռ մը: Եթէ իւր առ. կիրիտն եւ Արքաշաճ կաթողիկոսներ, եւ Զուգասաւայ Մովսէս եպիսկոպոսը գրած թղթերն ուղղակի իւր գրչէ արդիւններն են, կը փայլի մի եւ նոյն ժամանակ նաեւ իւր հմտութիւնն գրաւորին մէջ:

Այս է Սմբատայ գերը պատմութեան մէջ. բայց որչափ զընդհեմով միտաբան է յետնոց քով: Ծայսօր՝ Հայաստանի Մարզպան կը ճանչցուի Սմբատ՝ Վրկանի արքայանորդ յառաջ եկած է մի միայն «Մարզպան, տիտղոսին թիւրիմացութենէ: Սմբատայ օրով է Հայոս պաշտօնս կը վարէին պարսիկներն, ինչպէս բացայայտ կ'ըսէ Սեբէոս (64):

(Շոր-Նուխի)

Հ. Ն. ԱՆԻՆՆԱՆ



ԲԻԻԶԱՆԴԻՈՆ ԵՒ ՊԱՐՍՎԱՍՏԱՆ

(Շոր-Նուխի)

Երկրորդ հռոյմէական-պարսկատառն պատերազմը:
Բռնակցութիւններ զինադադարի համար:

540 — 556:

Ամբողջ ուժը տարի Բիւզանդիոնի եւ Պարսկաստանի մէջ կըրուած խաղաղութիւնը չպղտորեցաւ: Գուստինիանոսի համար ժամանակամիջոց մ'եղաւ աս՝ ներքուստ բարենորոգութիւններ ընելու եւ արտաքուստ քաղաքական յաղթանակներ տանելու: Այս ատեն կ'իյնայ մեծ օրինագրքին աւարտումը, վարչական նոր կարգաւորութիւններ արեւելեան երկրամասերուն համար՝ եւ բազմաթիւ ամրութեանց շինութիւններ պետութեան սահմաններուն պաշտպանութեան համար. այս ժամանակ է դարձեալ՝ հիւսիսային Միջին Պարսիկէի գրաւումը եւ Գութաց պետութեան կործանումը խալիֆայի մէջ: Սակայն մինչ մէկ կողմէն Գութաց գերի բռնուած թագաւորը ձաղանքը մարշալադարձը մէջ կը ցուցադուէր, անդիէն փոփոխի մը կը բարձրանար արեւելքի մէջ:

Գուստինիանոս յաղթութիւնները խորովին մեծ մտատանջութիւն կը պատճառէին: Իրօք է վանդալաց նուաճուելէն ետքը կայսեր շնորհաւորութիւն ըրաւ երկդիմի եղանակաւ մը, բայց Պարսից վրայ մեծ ազդեցութիւն ըրաւ այն պատգամաւորութիւնը, որով Վիտիգէս թա-

¹ Սեբ. 121. Գրչի Թիւ. 218: Հմմտ. առ. այս Ե. Ա. Տեր-Մինասեան՝ «Այսպէս կոչուած Պարսից Ժողովոյն».

ԵՐԲՏ. 1907, էջ 179—185:

² Սեբ. 123:

¹ Հմմտ. Օրինագիր 8, 24—31:

գաւորը իւր նեղ գրութեան մէջ խորովին օգնութիւնն ու միջամտութիւնը կը խնդրէր ընդդէմ՝ Բուստինիանոսի. հետեւոր Արեւելքը՝ Արեւմտեքի խառնաշփոթութեանց մէջ խորթութեան զարմանալի փորձ մը՝ խորով չէր կրնար անտես ընել այն վտանգները, որ իշխանութեան մը ա. ծու մը եւ ուրիշ իշխանութեան մը յօդուտ Հոռովմայեցեաց պետութեան եղծումը՝ Պարսկաստանի համար հետեւին կրնային բերել։ Հոռովմական Հայաստանի մէջ տեղ ոչն փոխադրային կամայականութեան դէմ՝ ապստամբութիւն մ'եղաւ, եւ հին Արշակունի սերունդէն փախստական մեծամեծներ արքայից արքային պաշտպանութիւնը խնդրեցին։ Այս ամէր իւր ներսը խնդրեցին այն որոշումը, որ խաղաղութիւնը աւելի։ Բարուրանքներ չէին պակսեր։ Ճիշդ ալ Բուստինիան Մունդիքի եւ Հարիս կոչուած երկու արաբ իշխանութեանց պայքարին մէջ խառնուած էր, թուղծ ու ընծայ խաւրած էր առաջնոյն, որ Պարսկաստանի հպատակ էր. այս բանն Պարսկաստանէն վտարանշել տալու փորձ մը համարուեցաւ։¹ Խնայէս որ իւր թէստորած ըլլայ Հոնաց Պարսկաստան արշաւելու։ Մինչ Բիւզանդիոնի մէջ հանդէսներու հետ էին եւ դէպքերէն յանկարծակիի եկան, խորով 539 աշնան հոռովմական երկիրը յարձակելու կը պատրաստուէր։

Այժմ Բուստինիանոսի աչքին առջեւ պատկերացաւ երկու ճակատով պատերազմի մը տեսիլը։ Այս անակնկալ գործողութեան մէջէն կրնար իւրեւ։ Իւր ամենալաւ բանակը Իսաւրիա կը գտնուէր, զոր կարելի չէր ետ քաշել, ինչու որ գոթական նոր ապստամբութիւն մը հոն ամենայն ինչ ապնուովայ ըրաւ։ Իսկ արեւելեան սահմանը մշտնջենաւ որ խաղաղութեան վրայ վստահացած՝ զօրք թափուր էր։ Բեղիսար, որուն վրայ կայսրը իւր յոյսը դրած էր, սույց է Բիւզանդիոն էր, բայց զօրք ու միջոց կը պակսէր իրեն։ Զուր տեղ փորձեց կայսրը մեկնողական նամակաւ մը խորովին միտքը փոխել. աւսիկա պատասխանի անգամ արժանի չըրաւ զանիկա։² Բուստինիանոս համար այսպիսի աննպաստ պայմաններու մէջ երկրորդ մեծ պարսկական պատերազմը սկսաւ։

Պատերազմի դէպքերը հոս այնչափ միայն կը շոշափուին, որչափ գիւտնադիտական եւ ազգային իրաւական խնդիրներու լուսաբանութեան կրնան ծառայել։ Պատերազմները երկու անջատ

ասպարէզներու վրայ տեղի կ'ունենային, մէկ կողմանէ Եփրատի երկիրներու վրայ, միւս կողմանէ Սեւ ծովու մօտ լազիստանի մէջ։ Հոս նախ եւ յառաջ առաւելը նկատողութեան կ'առնուէր, խորով պատերազմը սկսաւ 540 գարնան

նոխարեանէն ըլլալով։ Ատրոք երկիրը, ուր հոռովմայեցի զօրավարներուն անկարողութեան շնորհիւ՝ պետութեան երկրորդ մայրաքաղաքը, աշխարհածանօթն Անտիոք առանց կուրի գրաւեց։³ Սակայն եւ այնպէս Պարսից համար այս ոչ շատ պատուարներ արշաւանքը կը կայանար հարստահարելու, կապուտ կողովուտ ընկելու եւ թշուառ քնակիշները գերի վարելու վրայ, ուստի մեծ չափով կատարուած իրական աւազակական սուպատակ մը։ Եարորդ տարիները (541—544) կատարուած Միջագետք ու Հայաստան յարձակումներն ալ նոյն նկարագրին ունէին, որոշ գործողութեան ծրագիր — ըսենք՝ ընդ միշտ կամ առժամանակեայ գրաւում հոռովմական երկրի — կը պակսէր։ Զինուորական ձեռնարկութեանց մէջ զխորով ի հարկէ չգերազանցեց իւր թշնամին։ Բուստինիանոս արեւելքի համար լոկ անկիրթ, խեղճ սպառազինուած ու անկանոն զուե. դեր (մեծաւ մասամբ օտար թողակաւորներ) ուներ։⁴ Այս պատերազմին մէջ Բեղիսար իսկ չկրցաւ ոչ նոր դպիմներ խել, ոչ ալ թշնամոյն ծանր փնաս հասցնել։

Բուստինիան Պարսից հետ խաղաղութիւն հաստատել ամենայն կերպով կը բաղձար, որով հետեւ Իսաւրիայի մէջ իւր ձեռնուրները կապուած էին եւ ստիպուած էր ամբողջ զօրութիւնը քովէ քով բերել գոթական ապստամբութեամբ հոն վտանգուած դիրքը պահպանելու համար։ Արդէն Անտիոքի քով բանակեալի մէջ իւր դեսպանները խորովին հետ բանակեցելու սկսած էին եւ արեւի ինքզինքը պատրաստ ցոյց տուած էր խաղաղութեամբ հեռանալու, եթէ ասոր դիմաց 2000 լիար ոսկոյ հատուցում մը անմիջապէս վճարուէր եւ ասկէ զատ տարւէ տարի 50 լիար ոսկոյ տուրք մը արուէր։ Պրոփոպիտի ստորագրութեան համաձայն Բուստինիան խաղաղութեան այս պայմաններուն թղթով հաւանութիւն տուած է եղեր. ապահով ըլլալով՝ որ այսու հաշտութիւնը տեղի ունեցած է. բայց հետեւէն իւր հաւանութիւնը ետ առած է, վտանգի խորով բաղձալի տարական քաղաքներէ հարկահանութեամբ եւ դարստ ամբողջ առնելու փորձով իւր թէ յանցաւոր եղած էր։

¹ Պրոփ. Պ. Բ. 3 (159 յէ.)։

² Արաքսեաց վրայ վարը ընդարձակ։

³ Պրոփ. Պ. Բ. 4 (160)։

⁴ Ընդարձակագոյն ա. Պրոփ. Պ. Բ. 7-9 (181 յէ.)։

⁵ Պրոփ. Պ. Բ. 28 (236)։

դաշնագրութիւնը եւ ազգաց իրաւունքը յայտ-
յանդիման ոտքի տակ առած ըլլալով¹, Սակայն
Պրոկոպիոս Պարսեց արքային դէմ իւր ազգային
ատելութեամբը անտեղի կշտամբութեան մը
յանգած է: Հաշտութիւնը կատարեալ եւ թըղ-
թով կնքուած չէր դեռ. տակաւին եղածը բա-
նակցութենէ անդին չէր անցներ, վերջնական
կապում չկար. պատերազմի սուրբը, որմէ կա-
խած էր խոտրով խաղաղութեան հաստատու-
թիւնը, ոչ վճարուած էր, ոչ ալ մատուցուած.
ուստի խոտրով իւր յենակէտէն նկատեալ՝ ար-
գարեւ իրաւունք ունէր ինքզինքը պատերազմի
վիճակի մէջ համարելու եւ իրեն հաճոյ երեւ-
ցած հետեւութիւններն հանելու:

Հազիւ 545 բանակցութիւնները դարձեալ
սկիզբ առին եւ խոտրով յոժարակամ էր: Նախ-
նկմաց արշաւանքներէն համոզուած էր, որ
Եփրատի քովերը շահելու դան մը չունի եւ այս
միջոցին, ինչպէս վերջէն դառ կը տեսնէր լա-
զիկայի մէջ կռուան գտած էր իւր ոտից եւ
նոյնին իբր գործողութեան նպատակակէտ ծան-
րակշիւթիւնը ծանցած էր: Գարձեալ իւր որ-
դոց միոյն պատամբութիւնը զսպելու հարկը
իւր գործունէութեան տարբեր ուղղութիւն մը
ուսուած էր²: Այսպիսի արամադութեամբ ընդ-
ունեցաւ Յուստինիանու զեսպանները — Կոս-
տանդին եւ Սերգիոս — իւր արքունիքը: Սա-
կայն խոսակցութեան միջոցին սկզբունքի հա-
կադակութիւն մը անմիջապէս մէջտեղ ելաւ:
Յուստինիանոս լիով խաղաղութիւն էր ցանկար
թէ արեւելքի եւ թէ՛ հիւսիսի համար: Իսկ
խոտրով մտքէն չէր անցնէր թողուլ լազիկայի
մէջ ձեռք բերած դիրքը, ուստի լազիկայի վրայոք
ամէն վիճաբանութիւն մերժեց եւ յայտնեց, թէ
պտրաստ է հնգամեայ զինագաղար մը շնոր-
հելու, եթէ անոր փոխարէն իւրաքանչիւր տար-
ւոյ համար իրեն կանխաւ 400 լիտր ոսկի ոյ,
ուստի ընդ ամէնը 2000 լ. ոսկեղ հատուցում ըլ-
լուի. զինագաղարը միայն եւ միայն արեւելեան
սահմաններուն համար էր, մէջն ըլլալով նաեւ
Հայաստանը: Իրեն այս վիճակի մէջ ըլլալով՝
Յուստինիանոսի ուրիշ բան չէր մնար, բայց եթէ
այս ոչ այնչափ նպատակաւոր պայմաններուն առ-
ջեւ գլուխ ծնել³:

Խոտրով իւր խաղաղասէր միտք ունենալը
ուզեց կայսեր յայտնել մասնաւոր քաղաքավա-

րութեան գործքով մը. զինագաղարն ըլլալուն
պէս մեծ պատգամաւորութիւն մը Բիւզանդիոն
խաւրեց, որուն գլուխը դրաւ իւր հոյակապ պաշ-
տոնեաներէն մին, իւր վերագոյն սենեկապետը
Յազգ Վշնասպ, որ աղբիւններէն նսեւ Զիկ յոր-
ըրջանքով ալ կը յիշատակուի⁴: Ասիկա նոյն է
այն զեսպանին հետ, որուն Յուստինիանէն ընդու-
նուիրը վերը էջ 10 եւ յջ. ստորագրուած տե-
սանք: Այս պատգամաւորը կարող եղաւ Յուս-
տինիանու մասնաւոր շնորհքը վատարկիլ, որ եւ
ոչ մէկ զեսպանի այսպէս չափէն աւելի պատիւ
ըրած էր: Թէպէտ պատուէր ընդունած էր կայ-
սեր հետ վերջնական խաղաղութեան մը համար
բանակցիլ, սակայն արեւելեան հռոմէական
պետութեան արքունիքը զեսպանին տանաժամեայ
դադարման միջոցին հայտնութիւն չեղաւ, վասն զի
ինչ ինչ կէտերու մէջ տարաձայնութիւնը մնաց:

Երկու պետութեանք քաղաքական յոր-
բերութիւնները զինագաղարի ստեղծեալն փո-
փոխութիւն մը կրած չըլլալով՝ նոյն պարսիկ
զեսպանը Բիւզանդիոն երկրորդ այցելութեան
մը ասեն կրցաւ կայսեր հետ յամարցնել, որ
զինագաղարը հինգ տարի եւս երկարի: Ասոր
զիմաց կայսեր ընելիք գործը չնչին բան չէր. ստի-
պուած էր դարձեալ 2000 լիտր ոսկի հինգ տա-
րիներուն համար եւ ասկէ զատ՝ այս միջոցին ան-
ցած մէկու կէս տարւան ժամանակամիջոցին հա-
մար 600 լիտր ոսկի, ամբողջ կանխու եւ մէկ
անգամէն վճարել: Ինքզինքը պտրել կը բանար
այն չոր միսթարանքով, թէ ամբողջական վճա-
րումը իբր տուրք չի կրնար համարուիլ⁵: Սակայն
ուրիշ էր Բիւզանդիոնի մէջ ընդհանուր կարծիքը,
որուն հայեցողութիւնը Պրոկոպիոս մերկապարտ-
նոց կերպով ու խիտ բառերով կ'արտայայտէ:
Իրեն նայելով՝ ամէնքը կայսեր տկարութեան ու
տեղի տալուն վրայ դառնացած էին եւ զայրաց-
մամբ երեսը կը զարնէին, որ 11½ տարի կա-
տարուած վճարումներով՝ պետութիւնը բարբա-

1 Պրոկ. Պ. Բ. 28 (284). Գ. Գ. Դ. 15 (537). Զոյ՛
կ'անուանէ 'Ισοδυσσανας, Մենանդր Լեփո. 11 (4. 208).
ուրիշ համապատասխան պարսեական 'Ισοδουσαναφ.
Ըստ իրեն անկա թագաւորին "αποσταλταίης ανδρα-
պետη" էր (θεῖος κομιστολαγρος). Ստուշ կը սիւն նսեւ
Զարաթի 110. 140 (Նշանակութիւնը տես Նշանակէ յ. ա.)
եւ Պրոկոպի. 6. 442: Տիչ ըստ Մենանդրի պատմի մէն է.
ἀξίωμα τὸ Σιχ. (Ըգաթիսա Գ. 30 (275). բառս իբր անուն
կը դարձածէ ὄνομα δὲ ἦν ἀντὶ Σιχ. Անշուտ այս բառը
պարսիկ ամենամեծ ցեղերէն քիւ կը նշանակէ, ինչպէս եւ
Պարսեւ եւ Սուրեն (Նշանակէ յ. ա.): Արամեանդեղեայ
քով 1. 38 կը կարդաք Σήκας καὶ Καθῆνας քովէ քով:
2 Պրոկ. Պ. Գ. Դ. 15 (537). — Թ երեւոյցի հարկս
հարկանել ա՛մ ըստ ամէ:

1 Պրոկ. Պ. Գ. Դ. 7. 10 (182 յ. 186. 197):

2 Անտուզատի ('Αναούζατος) ապատմութեան
վրայ հմտ. Պրոկ. Պ. Գ. Դ. 10 (504 յ. 1). Նշանակէ, 8-
տարի 467-474:

3 Պրոկ. Պ. Գ. Դ. 28 (280. 261):

րոններու հարկատու ըլլած է¹։ Սակայն կը մոռնային, որ ստակով խաղաղութիւն գնելը բարբարոս ցեղերէ՝ վաղուց հռովմէական քաղաքականութեան մէջ մարմնացած տարբեր դարձած էր եւ թէ կայսրը կամկտով եկած էր։ Իբր ճշիւութիւնը խառնարկի մէջ նոր եկած գովական ասպատակութեան մէջ եւ հռովմայ կորուստով ծանր հարուած մը կրած էր։ Արդ այսպիսի աննպաստ պարագաներու տակ Պարսից հետ նոր պատերազմի վտանգի ենթարկելու էր ինքզինքը։ Կամայ թէ ակամայ ստիպուեցաւ խոտորով պահանջներն ընդունել։

Յիշելու ենք դեռ լազիկայի մէջ անցած դարձած գեպերը։

Լազիկա², հին Կողքիս, որ Սեւ ծովու հեզքքը չորսու գետին երկու կողմերը կ'իյնայ, զրացի էր հռովմայ եւ Պարսկաստանի։ Մէկալ փոքր տէրութեանց պէս երկու մեծ պետութիւններէն մէկուն կամ միւսին յարելու հարկադրուած՝ յաճախ ասոնց նենգաւորութեանց եւ քանութեանց խաղաղիկ եղած էր, ստիպուած ըլլալով ինքնին զօրագոյնէն իւր կտիւ մը ունենալու աշխատել։ Եթէ երբ յառաջագոյն Պարսկաստանի ազդեցութիւնը զօրեղացոյն էր, բայց հինգերորդ դարուն եւ Լազիկուն բրիտանիայ դատաւելն ի վեր, կայսրը իրենց պաշտպան եւ վերագոյն տէրը կը նկատէին, ասկէ կ'ընդունէին իրենց արքայիկները հաստատութիւն եւ հանգերձաւորութիւն³։

Յուստինիան, որ ճանչցած էր թէ Լազիկա անդրկականսեան բարբարոսաց յարձակումներուն զէմ պատուար մըն է, ինչպէս նաեւ ծանրազէտ մարտից մը ընդդէմ Պարսկաստանի, հռովմէական զօրութիւնը հոն յորինուած արարածներն իւր ետեւ եղաւ, զինուորական կայաններ հաստատեց, եզերքը հիմնեց ամուր զինուց եւ առերեսողի կայանը Պետրա⁴ եւ իշխան ու ժողովուրդը այնպէս մը կը նկատէր, իբր թէ աշխարհակալութեամբ իրեն հպատակները դարձած ըլլային։ Իւր այն երկիրը խաւարած զինուորական հրամանատարները ինչք չունեցան ինչպիսիք սիրելի ընելու, նամանակագր թէ ամե-

նագգի ճնշումներով ժողովուրդը ուժացուցին եւ Պարսից գիրկը նետեցին⁵։ Ուրախ էր խորովում, վասն զի ատիմն եկած էր Պարսից Լազիկայի վրայ ունեցած հին պահանջները մէջտեղ հանելու եւ նոյնները Յուստինիանու զէմ պաշտպանելու։ Մինչ հռովմէական բանակը Միջագետքի մէջ զբաղեցնել տուաւ, ինքնին 541 հզո՞ր բանակու Լազիկա մտաւ, հռովմէական տկար պահանջողները Պետրա մղեց եւ հռովմէական իշխանութեան այս վերջին յենակետն ալ գրաւեց ըմբոց։ Այսպէսով կորուսեցաւ Լազիկա հռովմայեցոց համար եւ անցաւ Պարսից ձեռքը։

Այս յաղորդութենէ վերջը՝ խորովում ձեռնառու եղաւ Բիւզանդիոնի զէմ այնպիսի ծրագիր մը գրուի տանելու, զոր կարելի է յանդուգն, չափէն անդին եւ նոյն իսկ բախտախնդրական կոչել, ծրագիր մը, որ անոր քաղաքագիտական հայեցողութիւնը տարբեր լուսով կ'երեւցնէր։ Ինչպէս մեր օրերը Ռուսաստան կը ձգին գէպի Լեզգիաց Ուլիանոս անցք մը ձեռք անցնելու, այսպէս ալ նոյն միջոցին Պարսից թագաւորը Սեւ ծովու հետ հազորդակցութիւն ունենալու ետեւէ ինկած էր, որպէս զի հոստեղէն որոշէ հարուած մը ինչցնել կարենայ։ Մէկ մը որ ծովագիւղերը ձեռք բերէր, հնարաւոր էր կարծէր ասկէ՝ կամ ցամաքի վրայէն պոնտական գաւառներէն զէպի կոստանդնուպոլիս յառաջանալ, կամ՝ ծովէն նաւատորմով մը մարաքալաքին վրայ յարձակում գործել⁶։ Զեռնարկը իրական մտադրուած էր, պատրաստութիւնը՝ նաւաշինութեան փայտը հայթայթելով սկսած էր եւ Յուստինիան ինքնին կ'երեւայ թէ այսպիսի ծրագրէ մը վրա ունէր։ Իրեն հետ եղած զինադադարը գործադրութեան արգելք չէր հանգիստնար, վասն զի խաղաղութիւնը կամ լաւ եւս հանգիստը երաշխաւորած էր պետութեան⁷ լոկ նվիրատի վրայ եւ ոչ այլու։ Ուստի Բիւզանդիոնի վրայ յարձակում մը ամենեւին ազգաց իրաւանց հակառակ դաշանց եղծում չէր։ Իսկ թէ արգեօք այդ յանդուգն ծրագիրը գործադրելի էր, այդ ուրիշ խնդիր է։ Կոստանդնուպոլիս բաւականէն աւելի յարձակում կրած է ծովէն ու ցամաքէն թէ՛ հին եւ թէ նորագոյն ժամանակներս, բայց կարող եղած է իւր առանձնաշատուկ դրբին պատճառաւ, աւելի ծանր պարագաներու մէջ զիմագրուել։ Խորովում

¹ Պրիկ. անց։

² Լազիկայի վրայ. Պրիկ. Պ. Բ. 15 (216 յժ.) Գ. Գ. Գ. 1. 2 (146 յժ.)։

³ Պրիկ. Կեքք. Հակոբ. 25, 26 (ԼԵՊ. Գ. 102), Պրիկ. Պ. Բ. 15 (216)։ Լազիկու Եւսէթ թագաւորին Յուստինուհի հանգերձաւորուելու առաջարկ. 412, Թեոփ. 168։ Հաստատուած ասկէն է անոր կարծեցիկ միտութիւնը։ Լազիկեան արտութեան նշանները կը նկարագրէ Եսեւ. Ագա. Թիւսա. Գ. 15 (172)։

⁴ Պրիկ. Պ. Բ. 15 (281)։ Ա. ան ըն. Գ. 7 (261)։

⁵ Պրիկ. Պ. Բ. 15 (216)։ Օրինագրոց ներած. մէջ 10 հիմեթը Ահէ. 1 — καὶ εἰ τε εἰσέθον ἡμῖν ἐν ἀδελφότητι ἑκκατομήναι ἰσχυρῶν Կ'ըլլան։

⁶ Պրիկ. Պ. Բ. 28 (283)։ Հմեմ. Եսեւ. Գ. Գ. Գ. 8 (490)։ Պ. Բ. 15 (221) Ագաթիսա 18 (104)։

ստիպուեցաւ իւր գեղեցիկ գաղափարէն ետ կենալ, վասն զի թիւ մը ետքը պարագաները Պարսից համար անպատաս կերպով փոխուած էին: Լազերը, որ Բիւզանդիոնէ քակտելով իրենց վիճակին բարոյորում կը յուսային, պարսկական ծանր լծին տակ մտնելով խաբուեցան եւ ուզելով զայն թօթափել, Յուստինիանու օգնութիւնը խնդրեցին: 549—556 տեւող լազեան պատերազմը վերջ ի վերջոյ Հռովմայեցիք շահեցան. Պարսիկները ծանր պարտութիւններ կրեցին եւ մինչեւ Իբերիայի եւ Պարսկահայաստանի սահմանները հայաւազեցան: Գրեթէ բովանդակ լազիկա դարձեալ Հռովմայեցւոց ձեռքն ինկաւ:

Պարսից թագաւոր այս միջոցին պատեւրազմէ ձանձրացած էր. խելամուտ եղած էր, թէ լազիկա նորոգ ջանքերով ալ կարելի չէ դարձեալ ձեռք բերել եւ իրեն համար ալ կորսուած է: Եւ որովհետեւ հինգ տարւան համար եղած երկրորդ զինագաղարն ալ վախճանին կը մատնար, այս երրորդ անգամն ըլլալով Բիւզանդիոն խաւրեց իւր քաջ զիւնանագէտը, որ կայսեր հետ 556 ապագայ խաղաղութեան իբր պատրաստութիւն ընդհանուր զինագաղար մը հաստատեց, որ լազիկայի վրայ ալ կը տարածուէր, առանց տեւողութեան չափը որոշելու եւ իրաց կերպարանքը (Status quo) պահելու հիման վրայ: Երկու կողմերն ալ մինչեւ հաշտութիւն կնքուիլը երկուստեք գրաւուած երկիրները կրնային պահել: Դրամական հատուցման խօսք չկար այս անգամ. — պատուաբեր դաշնագրութիւն մը Հռովմայեցւոց համար:

Որոշակի կարելի չէ ըսել թէ վերջնական խաղաղութեան հասնելու համար ինչու դարձեալ հինգ տարի պէտք եղաւ: Թերեւս անոր համար, որ ինքնակաշներէն մէկն ալ չէր ուզեր իբր խաղաղութեան առաջին ցանկացող մէշտեղ իւլել, որպէս զի չըլլայ թէ ասով տկարութեան երեւոյթ մը ցոյց տայ եւ հակառակորդին առիթ ընծայէ չափազանց պահանջներ րենելու: Ցեւական խաղաղութեան մը պէտքը երկակողմանի ալ կար: Յուստինիան յառաջ խաղաղող Հոնաց ու Աւարաց հետ բաւական զբաղում ունէր: Ասկէ զատ իւր ալեւորեալ տարիքին մէջ ըլլալով — գրեթէ ութնամեայ էր — կը բազմար պետու-

թիւնը խաղաղ վիճակի մէջ իւր պայազատին ձգելու: Իսկ Խոսրով Նոյն ժամանակ բոլոր հոգւով ու մարմնով ետեւէ ինկած էր իշխանութիւնը դէպ ի արեւելք ընդարձակելու, ուստի աչքը արեւմուտքէն դարձուցած էր: Մանաւանդ որ ուրիշ վտանգ մը կը սպառնար: Ուլքսոս գետին անցիկի կողմը Թրքական ցեղեր հզօր պետութիւն մը կազմած էին եւ իթէ Նոյն տառն իրենց խաքանը տակաւին խաղաղութեան պահուելուն կողմն էր, սակայն եւ այնպէս կրնար կոտորածուիլ, որ Իրանի դէմ՝ Բիւզանդիոնի հետ կրնայ միանալ, ինչպէս վերջէն եղաւ ալ: Այս վտանգին առջեւն առնելու էր արեւմտեան զրաջւոյն հետ խաղաղութեան դաշն կապելով:

(Ըւր-ն-իւնէ:)

Գ. ԳՐԱՏԵՐՐԱՐԱՐ



Ա Յ Ո Ւ Ր Գ Ս Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՀՅՈՍՏՅՆԵՆ ԻՆ ԳՐԱԴԱՆԵՐԱՆ ՅՈՐԾԵԼԵ ՆՈՐ ԱՆՈՐՆԵՐՈՎ ԲՈՅՈՑՐԱՐՈՒԹ

Հայրենական զաւանդելու մէջ պաշտօնավարութեանս, եւ զամբասան անթիւննով կատարած պտոյտներու ատեն, հետաքրքրուեցայ ինչ զաւանդելու տեղագրութիւնը մշտն, պատմական եւ եկեղեցական ուսումնասիրութեանց իմ ընելու համար: Այդ աշխատութեան համար կարող օգնական մըն ալ ունեցայ, հայրենական աշխարհին տեղագրութեան ներշունս եւ մեծ մասը պտուած՝ տեսած եւ զննած անձ մը, Թումայան Պօղոս Պատուելի վարժապետը, այժմ ծերունազարդ Յ. Դաննի աւագ քահանայ Տրապիւզնի: Յուսալով որ այս ցուցակը օգտակար ըլլայ նաեւ ուրիշներուն ուսումնասիրութեանց եւ հետազոտութեանց, կու գամ հաղորդել զայն Հանդէսի խմբագրութեան: որ հայագիտական ուսմանց եւ հմտութեանց նորիւնալ նախադասելի պարբերականն է:

Նմանօրինակ ցուցակ մը կազմած է նաեւ Հ. Ղ. Ալիշան, Տեղագիր Հայոց Մշտնայ գործոյն մէջ. էր. 23—24, բայց շատ Լէտեր փոփոխուած եւ մշտնած են մեր ցուցակին մէջ: Մ. Ա. Օ.

Մ Ե Ժ Հ Ա Յ Գ

Ա. ԲԱՐՁՐ ՀԱՅԳ

Կոտայ. համար.	Գրատեղ.	Տեղագիր. օտար.	Արեւել. անունը.
1.	Դարանազի.	Օտ.	Կեմախ. Կարաւաշ.
2.	Աւառ.	"	Ռաֆանի, Շէյրան.
3.	Մեծաւ.	"	Օլաւաշ.
4.	Երկրագա.	"	Էրեքիտան.

1 Արաբիկա Ե. 14 (306), Մեծաւ Զակ. 4 (203)

2 Եւսեպիէ, Յարաթի 158 ղ.:

1 Պատերազմին յսկզբն ուրու թեան վրայ ա. Պրոփ. Գ. Գ. 7 (488 ղ.), 15 (538 ղ.), շարունակութիւնը կը պատմուի Արաբիկա Գիրք Գ. եւ Գ.:

2 Արաբիկա Գ. 30 (275):

3 Հոնաց յարձակմանց նկատմամբ ա. Արաբիկա Գ. 11 եւ ղ. (299 ղ.), Մեծաւ Զակ. 3 եւ ղ. (202):